

KUTASI ZSUZSANNA

A LÓHOZ KAPCSOLÓDÓ TERMINOLÓGIA
A KÖZÉPKORI ARAB IRODALOMBAN

(PhD értekezés tézisei)

**Budapest
2008**

I. A KUTATÁS TÁRGYA, CÉLJA

A kutatásaink tárgyát a lóról szóló középkori arab irodalom képezi a 8. századtól a 15. századig. A lóval a középkorban két tudományág foglalkozott részletesen, az irodalom és a hadtudomány. A hadtudomány a furūsiyya- kézikönyvek széles garmadáját hagyta az utókorra. A furūsiyya kézikönyvek egy bizonyos mintára készültek, mely az arab ló iszlám hagyomány szerinti származásával kezdődik.

A iszlám tereméstartörténet szerint a földi ló két nappal az ember előtt született. Az első ló egy pej kanca volt, a második egy mén. Amikor Isten meg akarta teremteni a lovat, sugallatot adott a déli szélnek, erre a szél összesűrűsödött. Majd ráparancsolt Gábrriel arkangyalra s ő fogott egy marékkanca déli szélből. Isten ekkor megteremtette belőle a lovat, mely felnyerítette, Isten pedig megáldotta a nyerítését. Ekkor megjelölte a lovat a homlokán egy csillaggal, és fehértől a lábain.

Az arab-iszlám források szerint kétféle hagyományt lehet megkülönböztetni az arab ló eredetéről. Az egyiket az észak-arabok, a másikat a dél-arabok ápolják. A dél-arab hagyomány szerint az első ló, mely az arabokhoz került, Salamon királytól származik. Amikor a király az ie.10. században meglátogatta Sába királynőjét, Bilqist, odajött hozzá az ománi *al-Azd* törzs küldöttsége. Salamon barátsága jeléül útravalóként egy *Zād ar-Rākih* nevű lovat ajándékozott nekik. A ló neve valószínű innen származik, hiszen jelentése „az utazó ellátmánya” vagyis útravaló. A ló kiváló utódokat hagyott maga után, melyeket név szerint megtalálhatunk *al-Ġarābī* híres lovakat és lovasait összegyűjtő munkájában. Ekkor Salamon királynak a Biblia szerint már 1420 harci szekere és 12.000 képzett lovasa volt.¹ Lovas és szekervárosokat tartott fenn, és a környező területekről rengeteg különféle lovat kapott ajándékba. Dávid, Salamon apja is rendelkezett már bizonyos számú lovas sereggel, amit zsákmányként szerzett ie.1100-ban az arámi Caba királyától, Hadad Ezertől. A lótenyésztés virágkorát azonban Salamon gazdagsága tette lehetővé. Egyiptomi házassága révén (ie. 950) kapcsolatba került az egyiptomi fáraókkal, akiknek már a hükszoszok bejövetele (ie. 1650) óta voltak lovaik.²

Az észak-arab hagyomány szerint az első lovas az észak-arabok ősapja *Ismāʿīl ibn Ibrāhīm* volt, aki befogott egy vadon kóborló kancát, megszelídítette és az ő utódait örökölték *Ismāʿīl*

¹ Biblia, Királyok Könyve 10., Salamon harci szekerei

² A hükszosz nem egy nép, csak egy uralkodói réteg neve és nem ők voltak az egyetlen Ázsia felől érkező népcsoport, akik lovakat hozhattak Egyiptom földjére, de a hükszoszok hatása volt a legnagyobb harci szekereik révén az egyiptomi lótenyésztésre.

unokái. Mivel a Próféta törzse a *Qurayš* is *Ismā'īl*-től származik, így az iszlám ezt a legendát ápolja. A dél-arab hagyomány szerint ez a ló *A'Ywağ* és tőle származik *Zād ar-Rākib*, valamint a másik ősló *Ku'aylān* is. Ők a *Banū Ta'Ēlibot* említik meg, mint első lovasokat. Tehát az észak-arabok lovai származhatnak a dél-arabok elkóborolt és elvadult lovaitól.

Abban mind a két hagyomány egyetért, hogy az Arab-félszigeten éltek vadlovak. *Ēawād YAlī* is megemlíti egy *Aḥḍar* nevű mént, amely Salamontól vagy *Ardašīr*-től szabadult el, elvadult és *Aḥḍariyya* néven ősapja lett a félsziget vadlovainak. Ugyanezen a néven él egy fekete vadszamár fajta is a félszigeten.³

A ló teremtéstörténete és származásának hagyománya után, a lovassági kézikönyvekben a Próféta lovainak megemlézése következik, majd a csatára alkalmas nemes arab ló tulajdonságainak leírása. Ez egy igen rövid leírás és csak a legfontosabb részokről esik szó, melyek után a ló lehetséges sérüléseinek és betegségeinek gyógy módjai kerülnek sorra. A lovassági kézikönyveket lovardai gyakorlatok zárják, melyek a csatamezőn való mozgásokat mutatják be, ezekre készítenek fel, a haladási irányokat bemutató ábrákkal kísérve.

Az irodalmon belül a költészet és a lexikográfia bővelkedik lóleírásokban, melyet a ló kiemelt szerepének köszönhetünk az arab gondolkodásban. *Kitāb al-ḥayl* (Lovakról szóló könyv) és *Kitāb al-faras* (A nemes hátlárólól szóló könyv) címmel tengernyi leírás született a lóról. Ezek a könyvek nem tartalmazzak lovassági oktatással kapcsolatos és állatorvosi fejezeteket, hanem inkább nyelvészeti, lexikográfiai céllal készültek. Legjelesebb szerző mind közül a 8. században élt perzsa származású *Abū Y'Ubayda*.

Kutatásunk az ő munkáját használja fel fő forrásként, stílusában és tartalmában összevetve a kortárs *al-A'Ōma'Yī* azonos című művével.

Kutatásunk célja a lóról szóló tömördek anyag ellenére, csak a testrészek elnevezéseinek vizsgálata. A téma jellegéből adódóan azonban a disszertáció hosszabb látogatásokat tesz más tudományterületek felé is, mint pl. anatómia, állatorvoslás, lótenyésztés, versenyeztetés, etnográfia. Ezeknek a tudományterületeknek az érintése teszi szükségessé a testrészelnevezésekről szóló tanulmány néhol hosszabb megszakítását, mintegy magyarázatot adva az éppen tárgyalandó részhez.

---

³ *Ēawād YAlī, Muḥaŕŕat X/VII.al-ĪtŌān*. Bagdad, *Maktabat al-Nahān*

Ha valaki a kezébe vesz egy középkori arab lovas kézikönyvet, azt találja, hogy a ló különböző testrészeinek elhelyezkedéséről szóló magyarázatánál, a szerző olyan helyeknek is külön nevet ad a lovon, amelynek az európai elnevezések között nem találunk párjára. Ilyenek pl. a homlok és a far különböző részeinek nevei, vagy a pata bizonyos részeinek az európaítól eltérő értelmezése, mint pl. a béka és a sas. A béka az európai felfogás szerint a pata nyír része, a sas pedig egyáltalán nem szerepel a pata részei között. Az arab leírás szerint a béka a patában lévő nyírcsont s amit az európaiak békának neveznek, az az araboknál a sas. Az arab testrésznevek között találhatunk még további 17 madárnevet, pontosabban repülő állatok neveit – veréb, bagoly, légy, karvaly, lepke, darázs vagy méhkirálynő, fecske, sas, sasfióka, sólyom, homoki fajd tojója és kakasa, varjú, seregély, héja, denevér, galamb - amit a leírások külön fejezetben gyűjtenek össze.

A ló testrészelnevezéseinek leírásánál nem lehet élesen különválasztani a népi és az ún. tudományos elnevezéseket. Úgy tűnik a kettő nem válik el, hanem kiegészíti egymást. A klasszikus jelentésük néhol megváltozik, vagy kibővül és bizonyos kifejezések el is tűnnek, vagy új nevet kapnak. Az anatómiai nevek változására a minél pontosabb meghatározás a magyarázat. A középkorban (értem ezalatt a 8.-14. századot), a lovakról elsősorban a lovasoknak és a katonáknak szóló könyveket nyelvszerek, pontosabban polihisztorok írták, ami azt jelenti, hogy a pontosan lejegyzett szavak mellett tanulmányozták az éppen feldolgozandó tudományterületet is, jelen esetben az anatómiát. Némely leírás, mint pl. *Abū 'Ubayda, al-A'Omā'ī, Ibn Sīda* lovakról szóló könyvei (9-11. század) ⁴, olyanok mint egy boncaszta mellett készült jegyzőkönyv illusztrációk nélkül. Később (12-15. század) már megjelentek a boncasztaon a hátára fektetett és felnyitott hasú ló, vagy különféle betegségeket bemutató ún. „állatorvosi ló”⁵ rajzával kiegészített kiadványok is (*Kitāb al-bay'Ōara/* Állatorvoslás). Ezek az állatorvosi kézikönyvekhez készült képi ábrázolások feltűnően hasonlítanak egymásra, nemcsak a rajzok, de a mellékelt magyarázatok is, mintha a szerzők egy sablonból dolgoztak volna. Az anatómiai kifejezések nagy egységesítő mozgalma a 10.-11. században zajlik, így lehet hogy a hasonlóság a rajzok és magyarázataik között, ebből fakad.

A lóleírásokat többféleképpen lehet csoportosítani. Az egyik változat szerint, a ló a külső tulajdonságai alapján van leírva, nincsenek megemlítve a belső szervei. Ez azokra az irodalmi

⁴ Az arab orvostudomány történetében 750-900-ig tartott a görög, szír, perzsa és indiai munkákból való fordítások kora.

⁵ Az olyan ló, amelyen az összes látható betegség be van mutatva. Ugyanígy létezik pl. „izomló”, amelyen az összes látható izom fel van tüntetve, vagy „csontló”, ami tulajdonképpen a ló csontváza, vagy „ideglő” stb.

A legrészletesebben a korábban említett, esszészerűen fogalmazó, lovakról szóló könyvek írnak a lóról, melyek nyelvészek vagy polihistorok munkái. Ezek nem egyszerű boncolási jegyzőkönyvek, hanem ki vannak egészítve a lóval kapcsolatos egyéb fejezetekkel, mint pl. a születéstől fogva meglévő és szerzett hibák a lovon, vagy a nemes ló jellemzői, vagy madárnevek a ló testrésznevei között, megnevezéseiket pedig a költőktől idézett verssorokkal támasztják alá.

II. A KUTATÁS TÖRTÉNETE, FŐBB PROBLÉMÁI

5

A fennkölt verssorok, némi költői túlzással nagyon finoman érzékeltetik a ló éppen kiemelt testrészeinek milyenségét a hasonlatok által. Mint például a pálmárost kötélből sodort lábszárat, a cipész fájához hasonlóan kemény hasfalat, a menyasszony szemporórló kövéhez hasonlóan sima, de kemény (száraz) vállakat, az olyan hosszú, éles (száraz) arcot, mint a lándzsa hegye. A sima bőrt, ami olyan, mint a családjuktól távol lévő aggregények vándorbotja. A homlokot, ami olyan, mint a pajzs háta, amit hozzáértő műves készített. A füleit melyek olyanok, mint a nádtollak hegyei vagy a rügyből előbújó levél, vagy mint a *marḥa* (borsóhoz hasonló) termése, ha kihullottak belőle a szemek.

A leggyakrabban előforduló képek a lovak jellemzésekor :

- 1., a pajzs vagy diófa keménységű has, amit az állatorvos nem tud átszúrni.
- 2., az asztma, ami nem kínozza, amit nem kell elrejtteni és az ehhez kapcsolódó barlang nagyságú orrlyuk
- 3., a vágta közbeni suhanó hang és az el-vissza ugrálás, mintha hegyikecske lenne
- 4., a bűgőcsigaként pörgő, gyors lábak
- 5., a vízmosás aljáról való felfutás, mintha farkas lenne
- 6., a soványság és az állandó rágszálás, mintha sáska lenne
- 7., a rövidszőrűség és a kora reggel vadászatra indulás
- 8., a folyamatos, kitaró vágózás, mintha folyó által görgetett kő lenne, vagy szakadó eső
- 9., a vadállatok kitaró követése vagy bilincsbevétele
- 10., az eső elől menekülő madarak gyorsaságával futás
- 11., a görbelábúság, amikkel olyan gyors, mint a rabilon felnőtt hegyikecske
- 12., a habos tejként folyó verejték

Amiket mindig megemlítenek, vagyis a legfontosabb testrészek. (A kettes szám helyett legtöbbször tört többesszám áll, akár csak a több dolgot jelentő részek esetében.):

Kívül:

- homlok (جبهة)
- orrlyuk (منخر، منخر)
- nyak (عنق، هار، ساقفة)
- szügy (صدر، جؤجؤ، لبنان)
- oldalak (عطف/ أعطف، مركل/ مراكل)

- hát (صهوة، متن)
- lábak (رجل/ أرجل، قائمة/قوائم، يد/أياد، رسغ/ أرساغ، ساق/ ساقان، شظا، حافر/حوافر، نسر/نسور)
- Belül:
- szív (قلب، فؤاد/فوائد)
- máj (كبد/ أكباد)
- vese (كلية/ كلا)

A gyakran előforduló szókapcsolatok a leírásokban:

- تيس حلب، تيس الربل - A kitartásához kapcsolódóan: „a repkényen felnőtt hegyikecske”
- سرحان الغضا - A gyorsaságához kötődő: „a tamariszkusz farkasa”
- ثوب مائج - A verejtékezésének leírásakor: „a vízhúzó elázott ruhája”
- أشاير ملح - Szintén az izzasztáskor: „a napra kiterített száradó húсок sója”
- سناكبها صلاب الجندل، سناكبها الصمّ، سبط السنبك - A paták leírásánál: „kökemény körnök”

Az iszlám megjelenése után született versek is követik az *Imru-l-Qays* által leírt lóideál képét, de a leírások nagyon részletesek és magyarázat nélkül nehezen érthetőek lesznek.

A versekben leírt lóideálnál fontos a lovak családi származása, nemcsak bizonyos részek megfelelősége, mint pl. a hosszú nyak. A középkori lóleírásoknál sokszor megemlítenek bizonyos lóneveket, mely lovaktól való származás a nemesség bizonyítéka volt. A lótenyésztő beduinok nemesség kérdéséhez való hozzáállása szerint a lényeg a bizonyítás, a használhatóság, hiszen a nemes ló éppen attól nemes, hogy generációkon keresztül megőrzi a tulajdonságait, és használható marad.

A legendás *al-hamsa*⁶ (Az öt) lehet egyszerűen csak az arab hagyományokból fakadó elnevezés, (a törzsi származás levezetésének is ötödiziglen kellett igazolva lennie, az öt

---

⁶ Az arab lovaknak *al-Hamsa* néven híressé vált öt törzse a VII-VIII. századi hódításokig még nem volt megkülönböztetve egymástól. Egy feltételezés szerint egyikük, a *Kulaylān* család névadója egy Perzsiában, nem tisztán tenyésztett *Kohlānī* fajta volt, amit az első hódítók hoztak be az Arab-félszigetre. Eszerint a *Kulaylān* csak egy új elnevezése az *al-Afwāğ*-nak, amit először jelzőként használtak, majd túlnőve ezen a szerepen, egy fajtát kezdett jelenteni, átvéve a régi elnevezés helyét. (*al-'Awağīyāt*-ra, mint leszármazottakra, történik hivatkozás a versekben. Ugyanis *al-Afwāğ* nevű ló nem szerepel az *al-A'rābī* –féle gyűjteményben. A két zöngés-zöngétlen változatú faringális hang felcserélhető: ح ~ ع) (*al-A'rābī al-Aswad, Ansāb al-hayl* . 15., 16. sorszám.)

A feltevés Niebuhr-tól származik, aki a *Kohlānī*-val úgy foglalkozott, mint a tiszta beduin fajta általános elnevezésével, szembeállítva a *kadīs*-sal, vagyis a városi, keverék lóval (Blunt 1879: II/„Pedigree of the Arabian Horse”).

A *Kulaylān* / *KoŕeyleĀn* vagy *Kaŕīlān* név a mai napig a tiszta véré, nemes lovat jelenti. Elnevezését a szemei körüli feketeégről kapta, ami olyanná teszi, mintha *kuil*-lal lenne kifestve. A beduinok a legősből

mágikus szám) vagyis lehetett több vagy kevesebb azoknak a fajtáknak a száma, amiket a Próféta lovaihoz vezettek vissza.⁷

Tehát a tenyésztési szabályok és a verselési szabályok két különböző mintát követtek. A versekben nincs szó jellegzetes fajtajegyekről⁸, de az ösöket sokszor és szívesen megemlítik. A lovak a pogánykori és a középkori versekben gyakran nevük szerint szerepelnek. Többen is készítettek összefoglalót a *ġāhiliyya*-ban és az iszlám megjelenése után élt lovokról, *Ans.Āb al-ḥayl* (A lovak geneológiája) címmel.

Ugyanazt a nevet több híres ló is viselhette, így fontossá vált tulajdonosának neve és az őt azonosító híres esemény is. A leggyakrabban előforduló nevek közül nézzük meg néhányuk történetét:

Dālis egy véletlen házasság gyümölcse. Talán „bűnös” (ezt jelenti a neve) származásának köszönheti, hogy szerencsétlenséget hozott tulajdonosára, és közrejátszott egy 40 évig tartó háború kirobbantásában. Az ő családfája a vesztes verseny után kihalt (*E², faras*)⁹, senki nem akart tőle – érthető okokból – utódokat. Anyja *Ġalwā al-Kubrā*, a *Banū Yarbū²* törzs tulajdona, apja *Dū-l-²uqqāl*, *ĪawŌ al-Īmyarī* lóva.

A két ló a gazdák megegyezése nélkül nemzette *Dālis*-t, akit végül a *Banū Yarbū²* felnevelt és kiváló ló lett. *Qays b. Zuhayr al-²Absī* egy *ġazwa* során megszerezte magának, cserébe *Qirwāš al-Yarbū²* két foglyul ejtett lányáért és a 100 tevéért, amit elhajtott tőle. Később *Īudayfa b. Badr ad-²Dubyanī* irigységből kiprovokált egy versenyt a saját és *Qays b. Zuhayr* lovai között. *Īudayfa* tudta, hogy *Qays* lovai jobbak az övéinél, ezért felbérelt valakit,

---

kancacsaládnak tartják, régebbinek, mint *Ismā²il* és Salamon lovait. Ezért mondják, hogy *al-ḥayl kaĪā² il*, vagyis az arab lovak mindannyian *KuĪaylān al-²Aġūz* leszármazottai (al-Fāris 1997: 101). Az iszlám előtti hagyományok mikéntje aszerint alakul, hogy melyik törzs akarja magának a ló meghonosításának dicsőségét. Az észak-arabok a *Banū Taġlib*-ot említik meg mint első lovasokat. A dél-arabok az *al-²Azd* érdemeit hangsúlyozzák. Lsd. *Zād al-Rākib*/ *Zād al-Musāfir*

Az arabok lovának származásáról szól egy szájhagyomány útján, nemzedékről nemzedékre továbbadott történet is, amely népmesei formában meséli el *KuĪaylān al-²Aġūz* legendáját (FaĀlallah 1904: 107-112).

⁷ *Çomussa* (az *Īnaze* törzsszövetségből) az ő *al-hamsājāt* Salamon kancáihoz vezeti vissza. Történetük ugyanaz, mint amit *Buḥārī* és *Muslim* hagyományai között olvashatunk a Prófétaról: Egy fárasztó csata után a lovasok megálltak egy folyónál, hogy a lovaik ihaszanak, de ekkor hirtelen újra felharsant a csatába szólító trombita. A lovak közül csak öt engedelmeskedett a hívó hangra, ez az öt kanca lett az öt család megalapítója. Név szerint: *KuĪaylat* ‘*ĀĒūz*, *SiĒLāwī*, *ĪamdĀnī*, *ḤadbĀn*, ‘*AbiyĀn*.

⁸ Az arab telivérek között három alapfajta (ősi törzset) különböztetnek meg (Sībānū, *ĪiŌān* 14): *KoĪeylān*-t, aki az erőt képviseli. Ő a lovaglás és a lovasság mintaképe, erős, testes, nagy kitarással bír és száraz csukafej jellemzi. A második *Niqlāwī* (*Naqlawī*), a szépség képviselője, a gazella ágyékú, amelynél még a ménék is nőiesen kecsesek. A harmadik *Mu²niqī* (hosszú nyakú), a gyorsaság jelképe. (Ő az angol telivér nemesítője, a versenylő.) A hosszú lábak és vékony testalkat jellemzi. A feje egyenes profilú és a faroktól mélyebben van, mint a másik kettőnek.

⁹ Az *Ans.Āb al-ḥayl* megemlít még néhány *Dālis* leszármazottat.

hogy *Qays* lovai közül az elsőnek felbukkanót üsse ki. A „szerencsétlen” *Dālīs* lett, akit kiűtött és a vizesárokba borult lovasával együtt. Mire kimászott, a többiek messze jártak. Az ügyre fény derült, de *Dālīs* – mivel nem hozott szerencsét gazdájának – elvesztette megbecsülését. Ez volt hát a híres lóverseny *Dālīs* (mén) és *Ġabrāʾ* (kanca) (*Qays* b. *Zuhayr* két ló) és *al-Ġanfāʾ* (kanca, *Dālīs* testvére) és *al-ĤaŌŌār* (mén) (*Ĥudayfa* két ló) között, mely felejthetlenné tette neveiket az utókor számára¹⁰.

Egy másik felejthetlenné vált név *Aʿwaġ al-Akbar*-é, akinek utódai *BanĀt al-Aʿwaġ* (*al-Aʿwaġiyyāt*) néven váltak ismertté. *ĠanĎ* b. *Aʿsur* lóva, de előzőleg a *Banū ʿĀmir* tulajdona volt. Nevét illetően több etimológia maradt fenn. *Ibn al-Kalbī* szerint (*al-Aʿrābī al-Aswad*, *Asmāʾ* ʿ*ḥayl* 35-36.old.) a születése utáni harmadik éjszaka egy kötéllel úgy kötötték meg, hogy elhajlott a gerince. *Ibn Rašīq* szerint, aki *Ibn Ġabīb*-től idézi, a ló lábai görbültek meg, mert nagyon fiatalon a hátára ültek. „*al-AŌmaʿī* mondta: *Ġabīb* b. *Šawḍab* hagyományozta nekem (*al-AŌmaʿiyyāt*, 25, 93) – egy férfi *Naġd*-ból – aki *Āariyya*-nál szállt meg, azt mondta: Apám hagyományozta rám mondván: Hallottam *Kaʿb* b. *Saʿd al-ĠanawĎ*-t egy siratódalt szavalni *Rādān*-nál ʿ*Umar* b. *al-ĤaŌŌāb* idejében. Az apja így folytatta: Az első (alkalom), ahol látható volt *Aʿwaġ* vágója – *Aʿwaġ al-Akbar*-é, aki a *ĠanĎ* tulajdona – az volt, amikor *yawm an-Nisār* napján támadásra indult. *Aʿwaġ al-Akbar* gazdája egy növényhez (*tumāma*) erősítette őt, s mikor a lovasok hajnalban támadtak, felpattant a hátára, rákiáltott és elfeledkezett a növényről (amihez kikötötte). *Aʿwaġ* kitepte a növényt és úgy pörgette magával (húзва), mintha az (egy gyerek) bűgőcsigája lenne. Egész nap (így) vágatott, majd mikor ráesteledett *Qubāʾ*-nál (2 mérföldre *Medinától*), evett és további négy állomást (*marāʾil*) ment. Olyan (vizes) volt (az izzadságtól), mintha a *Āariyya*-ból való *al-Unaysar* (tóba) dobták volna.¹¹ Majd a (*Naġd* melletti) *al-ŸAyn* (hegy)-hez ért, azután a (Mekka felé tartó út egy állomásához) – *Falġa*-hoz, majd (*Banū Sulaym* szálláshelyéhez) *ad-Dafīna*-hoz, végül (vissza) *Qubāʾ*-hoz. Miután négy éjszakát vágatott, nem foglalkozott azzal, hogy vacsorázzon (nem rohant a vályúhoz).

Aʿwaġ al-Ašġur szintén híres lovak őse. A *Kinda* törzsszövetség egyik királyának tulajdona volt, aki *lʿlāf* napján rátámadt a *Sulaym* törzsrre, akik megölték és elvették a lovát.

¹⁰ *Abū al-Faraġ*, *Agānī* XVII: 191 és kk; *Ġarb Dālīs wa-Ġabrāʾ*; *Ayyām al-ʿarab* 242 és kk; *Yawm Dālīs wa-Ġabrāʾ*.

¹¹ Ahogy előlnti vágta közben az izzadság, az olyan, mintha elmerülne a vízben: ugyanezt a képet láthattuk korábban a „verseny közben” fejezetben, ahol a szakadó esőbe merül bele a vadat üldöző ló. Lsd. 331. lábjegyzet

Tőlük került *Banū Hilāl b. ʿAmir b. ṢaʿĪd*-hoz, akinek ez volt az első lova. Tőle származik az *al-Aʿwaġiyyāt (Qāmūs al-muʿtā, ʿ-w-ġ; al-Aʿrābī al-Aswad, Asmāʾ ḥayl 38)*.¹²

A 32 ismert *Ward* (vörös) nevű ló közül például *Ṣaḥr b. ʿAmr b. al-Īrīq b. aš-Šarīd as-Sulamī Ward*-ja abban a csatában vett részt, amit *Ṣaḥr* a *Banū Asad* ellen vívott, s ahol gazdájá halálosan megsebesült (*al-Aʿrābī al-Aswad, ibid. 775*).

Aws b. Mālik al-ĠarmĠ Ward-ja azzal vált híressé, hogy válláival fogta fel egy oroszlán támadását és orrával ütötte azt (*ibid. 780*).

Qurzul Dālis utódja volt, *ʿUfayl b. Mālik b. Ġaʿfar* lova, aki előre jelzett egy közelgő *ġazwa*-t és gyorsaságával megmentette gazdáját a támadó *Banū Yarbūʿ*-től (*ibid. 560*).

Ló és lovas neve szinte összeforrott, s így ha nem is nevezték meg a lovast, lova után kapott tiszteletbeli neve (*kunya*) mindenki számára egyértelművé tette, hogy kiről van szó. A fent említett *ʿUfayl b. Mālik b. Ġaʿfar*-t úgy is emlegették, hogy *Fāris Qurzul*, hasonlóképpen *Qays b. Zuhayr*-t *Fāris Dālis wa-l-Ġabrāʾ*-ként is ismerték. A „*fāris*” többet jelentett annál, hogy kiváló lovas. A VI. századtól a cím viselője a törzs vezető emberei közé tartozott. A *fāris* lovagot, nemes, erkölcsös harcost jelentett.¹³ A „ló” többféle változatban szerepelt a *kunya*-ban. *Rabīʿ al-faras* lett a neve *Rabīʿa b. Nizār*-nak, miután az apja halálakor a lovát hagyta örökölni rá. *ʿUfayl al-ĠanawĠ (ʿUfayl b. Awf b. Kaʿb)* a lovakról írt rengeteg leírása miatt kapta a *ʿUfayl al-ḥayl* nevet (*Aġānī XV: 338*). *Zayd b. Muḥalhil* pedig azzal érdemelte ki a *Zayd al-ḥayl* nevet, mert korában neki volt a legtöbb lova. Miután felvette az iszlámot, a Próféta *Zayd al-ḥayr*-ra változtatta nevét (*ibid. XVII: 248*). *ʿAntara b. Šaddād ʿAntar al-fawāris*-ként is ismert volt.

A testrészelnevezésekkel kapcsolatos fordítási problémák

A testtájakra való felosztásról azért jó tudni, mert ha valaki egy bizonyos dolgot keres, pl. a *qaʾāa* jelentése érdekli, akkor bár a far felső részén, a lovas háta mögött van és a hát szekcióban kapott helyet, ami a magyarázat alapján érthető, fordítása mégis „far” illetve a „far felső része”. Az európai felosztásnál a hát a martól a farbúbig tart. (*qaʾāa* ~ farbúb?)¹⁴ Vagy

¹² Ezek szerint a „nagy” és a „kicsi” ʿAwaĠ is vonalapító ménnek számít.

¹³ *Fāris*-nak (személynévként) hívták azt is, aki a XVII. században kivezette a *Šammar*-t *Naġd*-ból. A *Šammar* az ősi *Taglib, ʿAbs* és *Hawāzin* leszármazottaiból áll (Ingham 1986). A Mezopotámiában élő *Šammar*-ok a *Šammar*-hegységi *Šammar*-ok vérokonai.

¹⁴ Embernel is van: *al-qatan*: regio lumbalis vagyis az ágyéki terület. A.Fonahn, 1922. 123. old.

pl. a *labān*, ami a lónak a szügye, nála a nyak részeihez tartozik, pontosabban a nyak legalsó része. Magyarra fordításnál mégsem „nyak”, hanem „szügy”. Amikor valamilyen európai nyelvre van lefordítva egy nagyobb testfelület valamelyik része, akkor leegyszerűsítik a jelentését, és a nagyobb egység nevét viseli annak egy kisebb részlete. Pl. a far, a szügy, a nyak, a pata stb. Hasonló egyszerűsítéseket találhatunk az arab szerzőknél is. Pl. a *markal* és a *ma‘add* esetében: amíg *Abū ‘Ubayda* megkülönbözteti őket és azt mondja, hogy a *markal* az a hely, ahol a lovas ösztönzi (*yurakkiluhu*) a lovat, ez a hely a lovas lábszárának és sarkának a helye, a ló oldalán a könyök mögött. A *ma‘add* bár ugyanarra a helyre utal, ez *Abū ‘Ubayda* leírásából úgy tűnik, hogy nem csak egy helynek, hanem egy testrésznek is a neve: az oldalához kapcsolódó fejlett izom, a váll mögött elhelyezkedő fejlett izom (deltaizom)¹⁵. Vagyis a két szó mégsem ugyanazt jelenti, de mivel egy helyen van, ezért *al-AḌma‘ī* szerint ugyanaz.

---

¹⁵ *al-lālm al-galī‘ al-mu‘tami‘ fī ‘Ānabayhi ḥalf katifihi - Abū ‘Ubayda: Kitāb al-ḥayl*, 204. és 139. old.

A középkori szerzők eltérő magyarázatai

Mint korábban említettem, *al-Aðma* ʾ (213/828) sokkal gyakorlatiasabban ír, közelebb áll a valós világhoz, a lovas szemléletmódhoz mint *Abū 'Ubayda*, aki nyelvészetileg nézi a dolgokat, viszont alaposabb. *Al-Nuwayrī* (733/1333) szerint a *ma'add* a „nyereg helye (a ló) oldalán”.¹⁶

*Ibn Sīda*¹⁷ (488/1066) legfőbb érdeme, ami a ló leírását illeti, hogy akárcsak *al-Óabarī* a *Tafsīr*ban, párhuzamosan hozza a különböző forrásokat arról, hogy ki mit mondott ugyanarról és hogyan magyarázza. Pl. (a fent említett *markal-ma'add* leírásokat is közli a két szerzőtől) a *Īwšab Abū 'Abīd*-nál a pata belsejét (*Īšw al- Īfīr*) jelenti, *Abū 'Ubayda*-nál *Īwšabān* szerepel és a csüd (*rusg*) két csontját jelöli, majd megjegyzi, hogy *Abū 'Ubayd*-nál a *Ēubba* (egyébként „boka”) is a pata belsejét jelenti (*Īšw al- Īfīr*).

A *MuīŌ al- MuīŌ* szerint a *ġubba*, a *sāq* és a *fahīd* közötti izület, vagyis a térd. *Al- 'Aðma* ʾ magyarázata szerint ez az a rész, amely a lábszárat (*waŪf*) összeköti a patával (*Īfīr*). Tehát, mivel a csüdt (*rusg* vagy *Īwšab*) meg sem említi, a *Īfīr* itt a patát és a csüdtöt együtt, egyszerre jelenti. *Ibn Sikkī*-nél a *Ēubba* egyenlő a *Īfīr*-ral.¹⁸ Ezzel sehol máshol nem találkoztam, és kicsit el is bizonytalanított a *Īfīr* jelentését illetően. A *Īfīr* ami a körmöt jelöli, néha helyettesítve van a *sunbuk*-kal¹⁹, ami a pata eleje, a „hegyfál” (magyar elnevezéssel), de pata értelemben. Vagyis megint egy példa arra, hogy egy rész képviseli az egészet. Pl. *al-Mas'ūdī*²⁰ idéz egy történetet 'Umar kalifa idejéből, a lovak nemességének vizsgájáról: egy vízzel teli edényt helyeztek a földre, és sorban odavezették a lovakat inni s az amelyik egyenes lábakkal ivott, mert elég hosszú volt a nyaka, hogy elérje a tálat – nemesnek lett nyilvánítva, amelyiknek viszont meg kellett hajlítani a lábát, hogy inni tudjon, az *haĒīn* (közönséges) lett. A „meghajoltak a patái – meghajlította az egyik patáját” *Ēādat Īwāfīruhu* és *tanā ālad al-sunbukayn* szinonim értelemben szerepelnek. A patát, vagyis a körmöt nem lehet meghajlítani, csak a peremére állítani. Rövid nyakú ló és pl. a csikók is, a lábukat

¹⁶ *Nihāyat*, 10/2, old

¹⁷ *al-MuḥaŌŌaŌ*, 2. kötet, 138. old.-tól *ḥalq al-ḥayl*

¹⁸ Az *al-mu'āĒam al-waŌīŌ* szerint a *Ēubba* a *sāq* (sípcsont, comb) és a *fahīd* (felső comb, konc) közötti izület, vagyis a térd. A szemben egyenlő a *ĪĒĒĒ*-dzsal: palpebra (szemhéj)

¹⁹ Pl. *Ibn Sikkī*, *Tahdīb al-alfāŪ*: 623. old. *Zuhayr* versét idézi, ahol „az elkoptak a patái”-t a *sunbuk*-kal írja le, valószínű azért, mivel a ló a pata első felén jár. A *sunbuk* kimondottan a körmöt jelenti s így a kép hangsúlyosabb. *al-mu'Ēam al-waŌīŌ* szerint a *sunbuk* „perem”, minden dolognak az eleje.

²⁰ *MurīĒ al-daḥab*, 2. kötet, 2. rész 696. old.

térdben vagy csüdben hajlítják meg hogy elérjék a földet. A patát szerintem a lovak csak a hátsó lábón szokták peremre állítani, amikor pihennek.²¹ Ezért azt gondolom, hogy itt a *lāfir*-nak kibővített jelentése: a köröm a csüddel együtt, (ami már hajlik) s így igaza lehet *Ibn Sikkī*-nek, ha a *lāfir* és a *Ēubba* közötti egyenlőséget így értette: a pata a bokáig: *lāfir*.

A *MuġīŌ al-MuġīŌ* magyarázata szerint, a *lāfir* ugyanolyan értelemben szerepel mint az ember lábfeje (*qadam*), amin jár. (Összehasonlítva az ember és a ló csontvázát, az ember *qadam*-ja a ló hátsó lábának lábszárát jelenti a csánktól kezdve a patáig. Az ember bokája a ló csánkja, lábfeje a ló lábszára, a körme pedig a ló patája.) Ilyen értelemben a *lāfir* általános elnevezése a patának, „amin a ló jár”. A *l-f-r* gyök aktiv participium alakja „ásó”-t jelent, amely átvitt értelemben a kezdetet is kifejezheti: a ló megítélése ugyanis a patáinál kezdődik, a ló legfontosabb részénél. Ha a patájával valami baj történik, nem tud járni, használatatlanná válik, a legfőbb értékét: a mozgását, a gyorsaságát veszíti el. A *MuġīŌ al-muġīŌ* másképpen értelmezi a (*an-naqd* 'inda-l-*lāfir*) mondást: a ló az araboknál túl értékes volt ahhoz, hogy hitelbe odaadják a vevőnek, úgyhogy először fizetnie kellett és csak utána vihette el a lovat. Vagyis előbb a készpénz, csak utána a ló. A lóversenyenél a mondás jelentése, hogy azé a tétként letett pénz, akinek a lóva patája előbb lép a célvonalra. A különböző források²² szerint lényeges eltérések lehetnek a testrész meghatározások között. A korábban már említett *lāwšab* például az *al-mu'Ēam al-wasīŌ* szerint, ami szótár lévén szintén több jelentést vonultat fel, lehet „boka” vagy „a pata belsejében lévő csont, a lábszár (*waŪṭif*) és az in ('aŌab) között” (?). A *fī bāŌin al-lāfir* kifejezés miatt a magyarázat értelmetlen, így lehet hogy a *lāfir* jelentésbővülésével állunk szemben, amikor az a bokáig tartó részre vonatkozik, (lsd. fentebb: *qadam*) utalva a csüdben lévő csontokra. Ugyanezzel a magyarázattal a szótárban kicsit előrébb található a *lāšīb*. A *lāwšab* további jelentése még a pata belseje (*lāšw al-lāfir*), valamint a csüd csontja.²³ A *daḥīs Abū 'Ubaydā*-nál a pata belsejében lévő csont (patacsont), *al-AŌma* 't-nál a *lāwšab* csontja, vagyis nem a patában van, hanem a csüdben.²⁴ A *al-mu'Ēam al-wasīŌ* szerint a *daḥīs* a lábszár ízesülése a csüdben,

²¹ Az ily módon pihenő lónak neve is van: *Ōāfin* – pl. *al-MuġaĀĀliyyāt* 656. old. *Ō-f-n* jelentése: egy lábón áll.

²² *Ibn Sīda*: *al-MuġaŌŌaŌ*, *Abū l-ayyān at-Tawfīdī*: *al-Risāla*, *al-Nuwayrī*: *Nihāya*, *al-'AŌma* 't: *K. al-ḥayl*, *al-ĠālīŪ*: *al-layawān*, *Ibn Sikkī*: *Taḥdīb al-alfāŪ*, *Ibn 'Abd Rabbihi*: *al-'iqd al-farīd*, *Ibn Qutayba*: *K. al-Ma'ānī al-kabīr*/*K. al-faras*, *Ibn Huḍayl al-Andalusī*: *lilyat al-fursān*, *al-MuġaĀĀliyyāt*, *MuġīŌ al-muġīŌ*, *al-Mu'ġam al-wasīŌ*, *al-Farā'id al-durrīya*, valamint a nyelvjárási változatok, de ezt majd külön.

²³ Költészetben a hordós hasú lovat is jelenti. Pl. *Ibn Sikkī*: *Taḥdīb al-alfāŪ* 136. old.

²⁴ *Ibn Sīda*: *al-MuġaŌŌaŌ*, 145. old.

vagyis a boka, valamint ugyanaz mint a *ġiġġġ* (ami a szemek körüli bőrredőt jelenti ~ palpebra ?)²⁵

Al-Tawġġ magyarázatában a *daġas* a hátságállat patájában keletkezett daganat/kinövés (*waram*)²⁶. *Al-Nuwayrġ* ²⁷ ezt kiegészíti azzal, hogy a *ġġġr* 'utra nevezetű részében, (*mġ aġġġa bihi min al-laġm*), vagyis abban „amit a pata (szaru része) körülvesz a húsból”: az un. sejtes nyírt, amit a kovácsok a pata húsos részének mondanak magyarul is.²⁸

Azt gondolom, hogy ennyi példából is látszik mennyire bizonytalan egyes testrészeknek a meghatározása.

---

²⁵ *Abū 'Ubayda: K. al-ġayl*, 129. old.

²⁶ A magyar „béka”, (mint oszmán török jövevényszó, ahol a magas hangrendű „ġ” hasonulással keletkezett), jelentése „daganat”(1577) s ez azon a hiedelmen alapul, miszerint bizonyos betegségeket állatok juttatnak az emberi szervezetbe. Lehet, hogy a *waram* itt is békát jelent, vagyis nyírt, tehát nem betegség miatti daganatot.

²⁷ *Nihāyat*, 10/30. old.

²⁸ Vidéky Nándor: Patavédelem. Bp. 1936. 3. old.

A modern kor által hozott változások a testrészelnevezésekben

Bár a 8.-9. században összegyűjtött szóanyag a ló testrészeivel kapcsolatban a beduinoktól került a nyelvészekhez, ami azt jelenti hogy ezek a szavak akkor használatban voltak a lóval mindennapi kapcsolatban lévő emberek között. Az, hogy a magyarázatok néhol teljesen eltérőek, az annak az eredménye lehet, hogy más tájakon gyűjtötték őket vagy akár ugyanazon a törzsen belül is két forrás mást értett ugyanazon szó alatt.²⁹ A nyelvjárások tehát a nyelvészek által, a nomádok nyelvéből (ahol a természet erőivel mindennap harcoló beduinok az elitet képviselték) irodalmi nyelvvé lettek.

A nomádok állandó mozgásban vannak, így valószínű, hogy a nyelvük is „mozgásban van”, vagyis átvesznek másoktól addig nem ismert szavakat s talán a már meglévő szavaknak is változik az értelme. Az idő előre haladtával pedig a folyamat megfordul, s a már csak kívülről-beduin lótenyésztők a modern kor újszülött szavait tanulják meg és használják a régiek helyett vagy mellett. Ma már megváltoztak a lótenyésztés motivációi, a hagyományörző generáció lassan eltűnik, a mezőgazdasági iskolákban pedig az új kor diktálta tudományos szavakat tanulják. A beduin-hagyomány kifejezései így visszakerülnek a nyelvészekhez, irodalmárokhöz és etnográfusokhoz akik mint érdekességet, ritkaságot gyűjtik össze a régen használt, ma idegenül hangzó szavakat.

A 19.-20. században, amikor újra felfedezték az arab lovak értékét, rengetegen indultak a Közel-Keletre, hogy lovakat – és nem utolsósorban – lovakkal kapcsolatos arab szavakat gyűjtsenek. (Lady Anne Blunt, Dickson, Doughty, Alois Musil, Carl Raswan, Janet Watson) Ezen orientalisták és lóbarátok sok rajzot, fényképet és leírást készítettek azokról a törzsekről, akiknél megfordultak. Nekik köszönhetően ma lehetőségünk van összehasonlítást végezni a klasszikus arab irodalom – mint valaha élt hagyomány - valamint az élő hagyomány között.

A hagyomány, mint generációkon keresztül (nagyjából) változatlan formában megőrződő szokás, biztosíthat minket arról, hogy nem csak a gyűjtés idején nevezték úgy a dolgokat ahogy nevezték, hanem már évtizedekkel esetleg évszázadokkal korábban is. Tehát a most kezünkbe kerülő adatok a ló testrészeinek 19.-20. századi elnevezéseiről egy ilyen hagyomány eredményei, ami azt jelenti, hogy valamiféle kapcsolatnak kell lenni az ún. klasszikus arab nyelv szavaival, amik valamikor szintén a nomádoktól származtak.

---

²⁹ Hasonló problémát talált Szombathy Zoltán is a különböző törzsi szervezettségi fokok elnevezését illetően. *The Roots of Arabic Genealogy*. Piliscsaba, 2003. 60-62. old.

Úgy tűnik a modern kor *al-ʿAḡma* ʿi racionális, gyakorlatias stílusát választotta és csak azokat a testrész neveket őrzi továbbra is az újak között, amelyeknek meghatározása nem túl bonyolult és nem bizonytalan. Pl. a pata és csüd részei közül eltűntek a lábvég csontjainak külön nevei, (*daḥīs*-patacsont, *ʿumm ul-qirdān*-pártacsont, *marīʾ* -csüdcson) ehelyett harmadik/második és első lábvég csontok találhatók (*as-sulāmā al-tālīṭ/al-tānī/al-awwal*), vagy egészen más mai szemléletet tükröző kifejezések, mint a „béklyó helyén lévő hosszú és rövid csont”³⁰ A *sunbuk* helyét van ahol átvette az európai kifejezésből arabra visszafordított „hegyfal” – *ḡidār al-lāfir*. A „fehér vonal” régi neve (*salīm*) pedig *al-ḥaŌŌ al-abyaĀ*-ra változott. (A „fehér vonal” az ember anatómiájában a hasi középvonalat jelenti, melynek kiöblösödése a köldök.)

Érdekes, hogy a „sas” mint nyír elnevezéshez ragaszkodtak az arab anatómusok, vagyis megtartották az új, európaiaktól átvett nevek között, a „béka” mint nyírscsont elnevezés viszont eltűnt s helyette *al-ŸaŸm az-zawraq* (kis hajó, könnyű csónak) áll, holott az európai nyelvek mindegyikében szerepel a „béka”, mint nyír. (Talán éppen a zavar elkerülése végett kapott új nevet, hiszen a szó ugyan létezik az arab nevek között is de mást jelent, s mivel nem akarták a szó jelentését megváltoztatni, vagyis a „sas” helyére tenni és azt törölni, így inkább elhagyták. A sas egyébként elsősorban a hosszú életet, majd az éles látást és a gyorsaságot szimbolizálja a madarak között. A hosszú élet és a gyorsaság fogalma kapcsolódik a patához és ezen belül a nyírhez is, így lehet, hogy a „sas” szimbolikus jelentése miatt kellett, hogy megmaradjon a testrésznevek között. A békáról pedig úgy tartották a középkori arabok, hogy az égből pottyann le vagy az eső teremti a földből és nincsenek csontjai, vagyis puha, ílymódon nem képviselheti a datolyamag keménységű nyírt.³¹

A szügy és a far kisebb részeinek nevei is eltűntek s maradtak az összefoglaló általános elnevezései egy-egy nagyobb területnek, mint pl. a *ʾAḡdr*, *kafal*, *warik* stb. Ezt a leegyszerűsítő és racionálisabb hozzáállást a ló testrészeinek ismeretéhez, én is tapasztaltam, amikor egy Alexandriából Budapestre érkezett lovásztól próbáltam megtudakolni, hogy az általam összegyűjtött testrésznevek hol találhatók az előttünk álló lovon.

Ami a két nyelvjárási szavakat őrző ló-rajzot illeti, még bőven találhatunk a szavak között a klasszikus irodalomból ismert elnevezéseket. A kettő közül a szaúdi tartalmaz több klasszikus elemet, bár némelyik testrész elnevezés a klasszikushoz képest más értelmet kapott. Ilyen pl. a *zawr*, ami három dolgot jelenthet: a középkori leírásokban az elsőtlől a

³⁰ *Al-ḥuyūl*, K. *al-maʿarīf al-ʿilmī*, Kairó 2000. 17. old. Angolból arabra fordított terminusok.

³¹ *ar-Rāʿib al-IŸfahān*: *MuĀĀarĀt al-PudabĀP*. Beirut, Dar Sader 2004. 722., 780-781. old.

hatodik borda helyét a ló oldalán, ami nem jelenti sem a szügyet, sem a ló oldalát általánosságban, hanem annak egy részét, ahol a (nyereg nélkül ülő) lovas lába van.³² A nyelvjárásokban és a mai szóhasználatban a torkot jelenti. A *zawr* anatómiailag a valódi bordákat jelöli, illetve a szegycsontot: A valódi bordák közvetlenül a szegycsonthoz kapcsolódnak, szemben a többi álbordával, amelyek a szegycsonthoz csak közvetve, az un. bordaívvel kötődnek. A valódi bordák száma lóban 8, az álbordáké 10. A szegycsont teste a második valódi bordapártól az utolsó valódi bordápig terjed, vagyis 5 bordáról van szó, ami azt jelenti, hogy az arab leírás „az első hat borda helyé”-be beleszámolja az első bordapárt is. Az első valódi bordapár lóban porcos, (hollócsőrporc) nem csontosodott el. (A lóban a kulcscsont sem fejlődött ki.) Az ember anatómiáját a lóéval összevetve juthatunk arra a következtetésre, hogy a *zawr* elnevezés két látszólag különböző dologra való alkalmazása, megint csak az emberhez való viszonyítás eredménye. A *zawr*-ot a szaúdi nyelvjárás a szügyre érti, vagyis a ló nyakának alsó részére, vagyis a mellkas felső részére ugyanúgy ahogy az embernél is.

A *mu'Ēam al-wasī* meghatározása pedig így szól: ahol a mellkas csontjainak végei találkoznak. Ez lehet a szügy alsó része, vagy a könyök mögötti hely is, tehát a leírás értelmezésétől függ, hogy ki mit nevez ezzel a szóval. Egy testrésznevet tartalmazó szöveg elemzésekor úgy tűnik a legbiztosabb módszer annak kiderítésére, hogy a szerző mit értett egy bizonyos szó alatt az, ha kiderítjük ki volt ő és hol élt. Egy szaúdi leírást például nem lehet az iraki vagy az egyiptomi magyarázatokkal értelmezni. Pl. a *dirā'Y* a tevénél az elülső láb lábszárát jelenti és nem az alkart, mint a lónál, így értelmezési nehézségekhez vezet, ha valaki a *dirā'Y*-hoz, mint a ló alkarjához erősített béklyót szeretné értelmezni (elképzelné).

A *sāq* (sípcsont, alsó comb) a szaúdi nyelvjárásban lábszárát jelent s ahol a klasszikus meghatározás szerint lennie kellene, ott az *al-affār* van. A szó végén szerintem elírás történt, az „r” helyett „q”-nak kellene állnia, mint a *fahīd* többesszámának. (*al-affhād*)

A *sāq* az embernél a lábszárát jelenti, így azt gondolom, hogy a szaúdiak az ember anatómiájának mintájára nevezték el a ló lábszárát is. A *sāq* elnevezést megtaláltam a nyúl anatómiáját (is) bemutató tankönyvben³³, ahol a felsőkar ('*aĀud*) csontját nevezik így. A

³² A nyereg nélkül ülő lovas lábszára a ló könyöke mögött szorítja a lovat, a nyeregben ülő (kengyelrel) valamivel hátrébb, a ló oldalán, mivel a lovas áll a kengyelben, vagyis a test vonalával egy síkban van a lába. A könyök mögötti részen a ló oldala keskenyebb, mint hátrébb a bordák oldalán. Az arab beduinok a hétköznapiakban nem használtak kengyelt, erre csak a rablóhadjáratokon vagy csatákban volt szükség. Nem használtak elől-hátul magasított kápás nyeret, ez csak az észak-afrikai arabokra jellemző, hanem több rétegből álló takarót erősítettek a lovak hátára.

³³ Practical animal biology, 1980 372. old.

sípcsont helyén pedig, ahol a *sāq*-nak kellene lennie, a *qaḌaba* áll, ami valószínűleg csővescsontot jelent.

A *qaḌaba* a Fonahn-féle anatómiai szótárban különféle szóösszetételekben szerepel, ami azt jelenti, hogy nem egy bizonyos csontnak a neve, hanem valamilyen közös tulajdonsággal bíró csontok általános elnevezése. Ekkor viszont felmerül a kérdés, hogy miért nem hívják az összes csővescsontot így, pl. a nyúl felkarjának a csontját is, ami szintén csővescsont. A sípcsont *al-qaḌabat al-insiyya* vagy *al-qaḌabat al-kubrā*, a szárkapocscsont (fibula) *al-qaḌabat al-Ḍuḡrā* vagy *al-qaḌabat al-waššiyya*, a combcsont *qaḌabat al-fahid*, az orrcsont az orrnyeregétől az orrlyukakig *qaḌabat al-unf*. Sőt a *qaḌaba* szerepel a légső nevében (*qaḌabat al-ri'a*) is. Maga a szó eredetileg nádat jelent.

Ugyanakkor a *sāq*-ot megtalálhatjuk a nyúl külső leírásánál, lábszár jelentésben is.³⁴ Vagyis ugyanaz a forrás ugyanazt a szót két különböző helyen említi meg, ami azt jelentheti, hogy a *sāq* itt az eredeti, vagyis a klasszikus és egy új értelmezésben is szerepel, mint a felkar csontja.

A homlok középkori felosztásából csak a *ḡabha* maradt meg és érdekes, hogy a vallásos jelentőséggel bíró *nāḌiya* nem szerepel a rajzon.³⁵ Helyette egészen más szó áll ugyanazon a helyen: *al-kūla*. A pata saroktámaszánál feltüntetett *ka'ab*, bár ismert a középkori lóleírásnál, de ott a csánkot jelenti s a patánál nem szerepel. A *ka'ab* feltűnése a patánál „sarok” értelemben, szerintem a pata mint *lāfir* = *qadam* értelmezés miatt született.

Az értelmezések eltéréseinek egyik oka tehát az emberhez való „rossz” viszonyítás, amikor az ember és állat összehasonlításának alapja nem az anatómia, hanem a funkció. Erre kiváló példa a teve testrészeit bemutató ismeretterjesztő kiadvány³⁶, ahol a végtagok elnevezései elcsúsztak, így a felkar az alkar helyére került, az alkar pedig a lábszárak helyén van. Így a lábszár (*waḌif*) neve hiányzik.³⁷ A *sāq* neve a hátsó lábon szintén lecsúszott a lábszár helyére, a felső combtól a csánkig tartó rész pedig nincs megnevezve. A tevéről szóló könyv szöveges része klasszikus irodalomból kölcsönzött idézetekkel van kiegészítve, ahol az éppen említett testrészek hasonlatai olvashatók. Mivel a tevét bemutató ábrán és a szöveges

³⁴ ibid 320. old.

³⁵ Az egyiptomin szerepel, de a félreértések elkerülése végett, mivel a klasszikus irodalomban a *nāḌiya* két dolgot is jelenthet, a homlokrészt és az üstököt, odairták, hogy *ša'r al-nāḌiya*-üstök.

³⁶ *Al-ibil al-Yarabiyya al-aḌila*. Dār Ḡarrūs Press, Libanon, 1990 68. és 83.old

³⁷ *الوظيفة لكل ذي أربع ما فوق الرسغ إلى مفصل الساق* vagyis : minden négylábú lábán az a rész, ami a csüd (*rusg*) felett és az alsócomb (*sāq*) ízülete alatt van. Így a *sāq* nem lehet lábszár.

leírások között is jelentős eltérések fedezhetők fel a klasszikus értelmezéshez képest, így a verssorok értelmezései is kérdésessé válnak.

Ha megnézzük a középkori arab anatómiai kifejezéseket összegyűjtő szótárt,³⁸ ahol a „*maʿŏil al-sāq wa-l-qadam*” a csuklóizület, vagyis a ló esetében a boka (*Ēubba*), egyértelműen mutatja, hogy a *qadam* ami egyes magyarázatok szerint s jelen esetben a száúdi nyelvjárás szerint is egyenlő a *lāfirral*, a *sāq*-hoz kapcsolódik. A *sāq* pedig itt valóban lábszár, ennek ellenére a hozzá felülről kapcsolódó lábrész akár a többi rajzon és a középkori magyarázatok szerint is az alkar (*dirāʿ*), és nem a comb (*fahid*), mint ahogy az anatómiailag várható lenne.³⁹

A szíriai nyelvjárás lován hasonló okból kerülhetett a *rukba* (térd) az első láb lábtővének neve helyére, a valódi térd (a sípcsont és a combcsont közötti izület) helye pedig új nevet kapott, ami nem szerepel az ember testrészei között: *tafina*. Ez a név áll a középkori arab forrásokban is.

Általános és konkrét dolgokat jelentő testrészelnevezések

Általános elnevezésen értem az izom (hús – *laʾm*), csont (*ʾYaŪm*), ín (*ʾYaʾab*), ideg (*ʾYaʾab*) üreg (*qalt*), nyílás (*samm*) vagyis nem a konkrét helyhez kötődő neveket.

A testrészelnevezések között találunk olyan neveket, amelyek nem egy bizonyos állatfaj terminológiájához tartoznak, hanem bármely állatnál megjelenhetnek. Az is előfordulhat, hogy a terminológiák keverednek, annak ellenére, hogy az a bizonyos szó kimondottan egy bizonyos állatfajhoz tartozik. Ilyen például a *kalkal*, amely „a szügy alsó része” (a hevederszjij helyétől addig a helyig, ahol a földet éri a mellkasa lefekvéskor) jelentéssel megjelenik a lónál is, holott az eredetileg a tevének azt a részét jelentette, amely a földet éri lefekvéskor. Tehát a jelentéssel együtt került át a szó a ló terminológiájához. A lónál több név is született a szügy jelölésére, melyek között megtalálhatjuk még a szintén a teve terminológiájához tartozó *baraka* vagy *birka* nevet is. A kölcsönzés iránya nyilvánvaló, hiszen a teve előbb került az arabokhoz mint a ló, így a hasonló funkciójú helyek a tevéhez képest lettek névvel ellátva a lovon is. Hasonlóképpen a birka hátsó lábszárát jelentő *k(i)rÁʾ* a szíriai *RuwÁla* törzsnél a ló hátsó lábszárát is jelenti.

³⁸ Arabic and Latin Anatomical Terminology, chiefly from the Middle Ages by A. Fonahn. Kristiania 1922 85. old. és 133. old.

³⁹ A magyar nyelvben a „szár” a lábszárat és az alsó combot (sípcsontot) is jelenti, akárcsak a francia (le canon), a német (e Röhre), és az angol nyelvben (shank, cannon).

A ló testrészneveinél a konkrét dolgokat jelentő szavak között is vannak olyanok, amelyek máshol más jelentésben is megjelennek, de mégsem nevezhetők olyan értelemben általános neveknek, mint pl. az ín, izom vagy az üreg. Ilyen pl. a szemhéj (*ġiġĀb*), melynek elnevezése a belső szerveket összekötő - elválasztó bőrredő, a gátor neve is. Magának a szónak az eredeti jelentése „fátyol, takaró, függöny”, vagyis válaszfal. A szívburoknak saját neve van (*ĒĀsia*), bár a szó alapjelentése ott is: fátyol, takaró, vagyis a szó konkrétan a szívburokot jelöli, és nem mindenféle válaszfalat. Vagy pl. az ékcsont (*faraša*⁴⁰), amely a nyelvcsontnak is a neve, konkrét dolgokat jelölnek, hiszen annak ellenére, hogy hasonlóak nincsen saját nevük. A *raĀfa* különálló kerek „csont” a lábtőben (patella), a csüdben és a patában. Vagyis három helyen szerepel a név változatlan formában, három különböző dologt jelölve. A magyarázatokban a csont (*ĪaŪm*), porc értelemben szerepel. A *qalt* egyszerre jelenti a szájpadrást, a lágyéki és az ágyéki gödrt.

Ezek az elnevezések alakbeli vagy funkcionális hasonlóság alapján születtek, akárcsak az általános nevek (izom, ín, csont), az általuk elnevezett részeknek azonban nincsen saját, csak rá vonatkozó nevük.

Szintén a konkrét nevekhez tartozik például a *ġafina*.

Egy magyarázat szerint a *ġafina* ízület, az alkar és a felkar, valamint a sípcsont és a comb között, vagyis lehet a könyök és a térd is.⁴¹ A szövegkörnyezet dönti el, hogy éppen melyikről van szó. Az ízületeknek van egy általános (*mawŌil*-izület) és egy csak arra a konkrét izületre vonatkozó nevük. Így a *ġafina* is *mawŌil*, a lábtő pedig valójában térd: *rukba*.⁴²

A *ĤitĀr* az általános szótárak szerint minden dolognak a peremét jelenti, vagy azt a felszínt amit körülvesz. Ilyen a szemhéjak pereme, a fül széle, köröm széle, végbélzáró izom stb. Tehát a *ĤitĀr* egy általános elnevezés, nem csak egy bizonyos résznek a neve.

Abū ‘Ubayda szótárában sűrűn találkozunk általános nevek egyedi értelemben való használatával, vagyis ha kiragadnánk a szótárból egy-egy általános jelentésű szót, a szótáron kívül nem tudnánk a valódi jelentését. Ismerve a szerző alaposágát, ez azt sugallja, hogy a középkorban még nem volt ezeknek a részeknek egyedi neve.

⁴⁰ A *faraša* az *al-MufaĀĀliyyĀt* szerint (41. old.) minden finom (szerkezetű) vagy lemezes csontnak a neve.

⁴¹ Maga a szó Hans Wehr szótára szerint a térd és könyök feletti érdes bőrt jelenti, a „callus”-t.

⁴² Ami az állatok esetében, s így a ló esetében is, magyarul lábtő ízület, mivel a valódi térd a hátsó lábban van, a sípcsont és comb között. Ezért ha az első láb lábtövet térdnek nevezik, mellé kerül a helyét pontosító „kéz/elülső láb” : *rukbat al-yad*. A könyökizület neve *mirfaq*.

III. A KUTATÁS FORRÁSAI

A kutatásunk alapját illetve vázát három fő munka alkotja:

- *Abū ʿUbayda, Ḥayl = Maʿmar b. al-Muʿannā at-Taymī Abū ʿUbayda. Kitāb al-Ḥayl.* Kairó, 1986. (Lovakról szóló könyv)

- *al-Aʿomaʿī, Ḥayl = Abū Saʿīd ʿAbd al-Malik b. Qurayb, Kitāb al-ḥayl* Kiadó: *Nūrī ʾImādī al-Qaysī*, Bagdad 1970 (Lovakról szóló könyv)

- *al-Aʿomaʿī, Ḥayl = Abū Saʿīd ʿAbd al-Malik b. Qurayb, Kitāb al-ḥayl. Silsilat Kutub al-ḥayl.* Kiadó: *ʾĪtim Nāʾil al-ʾĀmin*, Damaszkusz, *Dār al-Bašāʾir*, 2005 (Lovakról szóló könyv)

- *Ibn Qutayba, Maʿānī = Abū Muḥammad ʿAbdullāh b. Muslim b. Qutayba al-Dīnawarī, Kitāb al-maʿānī al-kabīr fī abyāt al-maʿānī* Kiadó: F.Krenkow. 3 kötet, Beirut, *Dār al-Nahā al-ʾAdīa*, 1953 (Költészeti témaelemek nagy gyűjteménye)

A három mű nagyrészt fordításban, magyarázatokkal ellátva adja az alapját annak a kutatásnak, mely a ló testrészelnevezéseinek pontos magyar fordításait szándékozik megadni.

Mivel *Abū ʿUbayda* a kortársai szerint a legmélyebb tudású polihisztor volt a 8. században, és az általam megvizsgált lóleírások közül is az övé bizonyult a legalaposabbnak, ezért az ő munkáját választottam alapnak és etalonnak ebben a testrészelnevezések körüli káoszban. A könyvből készült szótár követi a könyv (*Kitāb al-ḥayl*) szerkezetét, vagyis a fejtől a hátsó patáig haladva írja le a lovat. A meghatározásokat a szerző magyarázatán kívül néhol kiegészítettem a megfelelő magyar vagy latin névvel. Az ő munkájával állítottam párhuzamba *al-Aʿomaʿī* könyvét, mely jóval rövidebb, kevesebb anyagot tartalmaz és nem ad minden testrésznévhez magyarázatot, ezért *Abū ʿUbayda* szótárából kiindulva írtam hozzá magyarázatokat.

Elképzelhető, hogy *al-Aʿomaʿī* legendás tudása a ló testrészeiről egy másik, mára már elveszett kéziratban (*Ḥalq al-faras*) mutatkozik meg, vagy azokon az oldalakon, amelyek ebből a kéziratból (*Kitāb al-ḥayl*) hiányoznak. *al-Aʿomaʿī* lóról szóló könyve a legrégebbi ilyen jellegű leírás, a munkáját sokan használták fel forrásként saját írásukhoz. Pl. *Ibn Qutayba* az *al-Maʿānī* *al-kabīr*ban, *Ibn Sīda* az *al-Muḥaḍḍa*ban, *Ibn Manʿūr* a *Lisān al-ʾArab*ban, *al-Nuwayrī* a *Nihāyat*ban, *al-Aswad al-Ġundiġānī* az *Asmāʾ Ḥayl al-ʾArab*ban, *Ibn Huḍayl al-Andalusī* a *Ḥilyat al-furs*ban.

Jelen könyv (*Kitāb al-ḥayl*) teljes kéziratát Isztambulban a Köprülü Könyvtárban őrzik. Legelőször Dr. August Haffner tisztázta 1877-től és adta ki 1895-ben jól olvasható formában. További kézirat részletek számozottan találhatók más könyvtárakban is.

Az eredetileg 135 oldalas kéziratot Haffner 25 oldalra csökkentette, talán a többi részhez nem jutott hozzá vagy olvashatatlan volt. Ezt a 25 oldalas munkát adta ki újra először az iraki bölcsészdoktor *Nūrī Īmūdī al-Qaysī* 1968-ban, majd a szintén iraki *Ītim Nāliġ al-Āāmin* 2005-ben. *Nūrī Īmūdī al-Qaysī* szerint *al-AŌmaġġ* tanítványai vagy a későbbi hagyományozók (*nussāh*) a két könyvet összeolvastották, mivel a szöveghez tartozó magyarázatokban a visszautalások egyszer a *Kitāb al-ḥaylot*, egyszer pedig a *Kitāb al-farast* említik.

A disszertáció irodalmi részében Ibn Qutayba könyvének szerkezetét követtem.

A dolgozat kitér a klasszikusok szóanyagának modern korba történt átvételére is, melyekhez a következő szerzők gyűjtéseit használtam fel: Carl Raswan (1893-1966) az oszmán kori Közel-Kelet nyelvjárásainak gyűjteménye, Waslaw Rzewusky (1777-1831) szaúd-arábiai nyelvjárásainak (nedzsi) gyűjteménye, Alois Musil (1868-1944) a szíriai Ruwala törzs nyelvjárása és Janet C.E. Watson (1959-) egyiptomi klasszikus és nyelvjárási szavai.

IV. A LÓ TÉMAKÖRÉBEN MEGJELENT PUBLIKÁCIÓK

- The Horse as Seen by a Medieval Arab Scholar, The Arabist, Budapest Studies in Arabic 23. Edited by K. Dévényi and T. Iványi, Budapest, 2001 (157.- 171. old.)
- The Horse in the Beliefs of the Arabs Before the Islam, Új Keleti Szemle, 3. évf. 1.-2. szám. Szerk. Birtalan Ágnes Bp. 2001. (78.-84. old.)
- A lógyógyászat a középkori arab állatorvoslásban, Orientalista Nap, MTA Orientalisztikai Bizottsága és ELTE Orientalisztikai Intézet Bp. 2003.(61-74. old.)
- A lóverseny a középkori arab források alapján, Új Keleti Szemle, Bp. 2003
- A keleti népek és a ló. Az arab ló. História, Budapest, 2005. XXVII. Évf. 1.-2. szám. (33.-37. old.)
- On the Lexicography of the Horse in Medieval Arabic Sources. Acta Orientalia, Bp. 2007. (megjelenés alatt)
- A ló lexikográfiájának összehasonlítása a klasszikus és a modern arab nyelvben. Orientalista Nap, Budapest, 2008.